

- П — Патріярхат
ПЕ — Проповіді Епіфанія (<https://www.pomisna.info/uk>)
ПШ — Проповіді С. Шевчука (<https://ugcc.ua>)
СПЖ — Спілка православних журналістів (<https://spzh.news/ua/chelovek-i-cerkovu>)
СУМ — Словник української мови в 11-ти т. Київ: Наукова думка, 1970 – 1980.
ЦС — Церква і суспільство (<https://churchandsociety.org.ua/tserkva-i-suspilstvo>)

СУЧАСНІ ГРАМАТИЧНІ СТУДІЇ В КОНТЕКСТІ ЛІНГВОКОГНІТИВНОЇ ПАРАДИГМИ

Олександр Межов

*доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української мови та лінгводидактики
Волинський національний університет імені Лесі Українки
mezhov@ukr.net*

Усі лінгвісти одноставні в тому, що основними функціями мови є комунікативна й когнітивна (пізнавальна). Саме тому і комунікативна, і когнітивна парадигми дослідження мови перебувають в центрі уваги сучасних науковців, які вивчають мовленеву й пізнавальну діяльність людини в тісному взаємозв'язку на основі принципу антропоцентризму. У сучасній когнітивній лінгвістиці простежуємо чимало напрямів, серед яких когнітивна граматика. Як відомо, вона й заклала підґрунтя для подальшого розвитку лінгвокогнітивних студій (див. праці Дж. Лакоффа і Г. Томпсона «Представляємо когнітивну граматику» (1975 р.), Р. Ленекера «Основи когнітивної граматики» (1987 р.)). «Термін «когнітивна граматика», — як констатує О. Селіванова, — використовується й у широкому розумінні — як галузі когнітивної лінгвістики, що вивчає когнітивне підґрунтя граматики мови, зокрема, частиномовної диференціації та категоризації, глибинних відмінків як універсальних категорій мов, синтаксичних структур і категорій тощо» [Селіванова 2008, с. 383].

У цьому контексті значний вплив на становлення когнітивної граматики в Україні мали, зокрема, праці Ч. Філлмора «Справа про відмінки» (1981 р.), У. Чейфа «Значення і структура мови» (1975 р.), Л. Теньєра «Основи структурного синтаксису» (1988 р.). Когнітивні концепції відмінкової (рольової) граматики та семантичної валентності цих зарубіжних учених поглибив на матеріалі української мови видатний український мовознавець, фундатор функційно-категорійної граматики І. Вихованець. Його унікальна концепція семантичного синтаксису як одного з напрямів когнітивної лінгвістики вперше була ґрунтовно висвітлена в розділах колективної монографії «Семантико-синтаксична структура речення» (1983 р.) й удокладнена у подальших граматичних студіях «Система відмінків української мови» (1987 р.), «Частини мови в семантико-граматичному аспекті» (1988 р.), «Нариси з функціонального синтаксису української мови» (1992 р.). Учений випрацював теоретичні засади, термінологічну базу функційно-семантичного синтаксису, типологію аргументів (семантем, згодом — синтаксем) та предикатів, окреслив їхній валентний потенціал у пропозиційній структурі семантично елементарного простого речення; застосував семантико-синтаксичний підхід до класифікації частин мови, аналізу відмінкової та прийменникової систем української мови, субстанційних та вторинних предикатних синтаксем, виділюваних на основі семантико-синтаксичних відношень, що відбивають стосунки між предметами і явищами позамовної дійсності тощо.

Згодом ідеї функційно-семантичного синтаксису І. Вихованця розгорнуто в дослідженнях структури синтаксичних категорій М. Мірченка [Мірченко 2004], семантико-синтаксичної валентності й синтаксичних залежностей Т. Масицької [Масицька 2016], семантичних відмінків Н. Костусяк [Костусяк 2012], системи і структури синтаксем О. Межова [Межов 2012], синтаксичної транспозиції І. Мельник [Мельник 2015] та ін., теоретичні положення яких суголосні з основними постулатами згаданих попереду українських і зарубіжних студій. Зокрема, поглиблено пропозиційний підхід до моделювання структури семантично елементарного (атомарного) простого речення (як основи знань людини про навколишній світ), що віддзеркалює одну позамовну ситуацію за допомогою базового предиката й зумовлених його

семантичною валентністю субстанційних синтаксем — суб'єктної, об'єктної, адресатної, інструментальної, локативної. Кожна з них відповідно до семантичного й валентного типу предиката здатна реалізуватися у семантичних, морфологічних та позиційних варіантах [Межов 2012, с. 125–254].

Теорія глибинних відмінків Ч. Філлмора транспонована до концепції семантичних відмінків Н. Костусяк, серед яких дослідниця розглядає суб'єкт, об'єкт, адресат, локатив, інструменталь за принципом від «змісту до форми» [Костусяк 2012, с. 72–132]. Ці семантичні відмінки, перебуваючи у валентній рамці предиката, репрезентують стереотипні позамовні ситуації, окреслені в когнітології як фрейми [Селіванова 2008, с. 397]. Їхніми експлікаторами на синтаксичному рівні мови є семантично елементарні прості речення, у межах яких між субстанційними синтаксемами (або семантичними відмінками), з одного боку, і предикатом як центральною синтаксемою, з іншого, виникають валентні семантико-синтаксичні залежності (агентивні, об'єктні, адресатні, інструментальні, локативні), типологію яких окреслила Т. Масицька [Масицька 2016, с. 127–198]. Два і більше взаємопов'язаних фреймів, формуючи відповідну кількість пропозицій, проєктують їх в системі мови на семантично неелементарні (ускладнені) прості речення із вторинними предикатними синтаксемами складнішого рівня, зокрема атрибутивними, адвербіальними (часу, причини, умови, мети, допустовості і под.), модальними [Межов 2012, с. 267–340] або на складні поліпропозитивні конструкції, між предикативними частинами яких виникають семантичні залежності, співвідносні із семантико-синтаксичними відношеннями у простому ускладненому реченні [Масицька 2016, с. 204–280]. Різні фрейми як стереотипні ситуації (події) матеріалізуються в мовній системі відповідними інваріантними схемами (моделями) речень, які реалізуються у сфері мовлення (на комунікативному рівні) у варіантах-висловленнях. Ці мовленнєві варіанти можуть бути зумовлені комунікативними намірами (інтенціями) мовця, контекстним оточенням, екстралінгвальними чинниками і т. і.

Для лінгвокогнітології, як й інших сучасних наукових парадигм, характерний принцип експансіонізму, що передбачає її зближення з суміжними лінгвістичними галузями: комунікативною лінгвістикою, дискурсологією, психолінгвістикою, медіа-

лінгвістикою, лінгвокультурологією тощо. Розглядані попереду напрацювання із когнітивної граматики, зокрема семантичного синтаксису, відкривають широкі перспективи для їх виходу в комунікативно-прагматичну лінгвістику, зокрема дослідження впливу граматичної семантики у взаємодії з лексичною на оформлення різнотипних мовленнєвих актів та їх перлокутивного ефекту. Синтаксемна структура речення (доцільний набір валентно передбачуваних семантичних відмінків та вторинних предикатів, їхнє специфічне лексичне наповнення й граматичне вираження, вдале поєднання морфологізованих і неморфологізованих компонентів, прямих та метафоричних значень) у взаємодії з комунікативною організацією (порядком слів у простому реченні або розташуванням предикативних частин у складному, інтонацією, фразовим наголосом, тема-ремним членуванням) може виявляти значний психологічний вплив на свідомість реципієнтів, що потребує окремого вивчення крізь призму психолінгвістичної парадигми.

Попри вагому роль лексичних значень слів для формування змісту речення, не можна недооцінювати виражальних можливостей синтаксичної семантики компонентів речення, семантико-синтаксичних відношень між ними, граматичних засобів їх експлікації. У різних видах дискурсу, передовсім художнього, публіцистичного, медійного, для створення перлокутивного ефекту — впливу на адресата, використовують реченнєві конструкції особливої синтаксичної семантики, які мають потенційну здатність підсилювати емоційно-експресивне вираження думки, виділити, інтенсифікувати наявні в них лексичні, фразеологічні, тропеїчні засоби. Тому в сучасній дискурсології, медіалінгвістиці важливо застосовувати науковий доробок, методи, методики і принципи лінгвокогнітології, зокрема когнітивної граматики, когнітивної семантики, теорії когнітивної метафори для пояснення, розуміння й оцінки ролі лексико-граматичних, метафоричних засобів у створенні мовної експресії та її впливу на окремого адресата чи масову свідомість. Саме інтегровані дослідження такого виду на стику різних лінгвістичних парадигм, які взаємодоповнюють одна одну, набувають неабиякої актуальності на сучасному етапі розвитку науки і мають великі перспективи.

Література

1. Костусяк Н. М. Структура міжрівневих категорій сучасної української мови: [монографія]. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. 452 с.
2. Масицька Т. Є. Типологія семантико-синтаксичних залежностей: [монографія]. Луцьк : ПВД «Твердиня», 2016. 416 с.
3. Межов О. Г. Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць: [монографія]. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. 464 с.
4. Мельник І. А. Транспозиційна граматики українського дієслова: [монографія]. Луцьк : Надстир'я, 2015. 476 с.
5. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій: [монографія]. Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. 393 с.
6. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями і проблеми : [підручник]. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.

ПРЕЦЕДЕНТНИЙ ХАРАКТЕР МЕДІАФРАЗЕОЛОГІЗМІВ В УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ПАРАЛЕЛЯХ

Дмитро Сизонов

*кандидат філологічних наук, доцент
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка
dm_sizonov@ukr.net*

Прецедентність у лінгвістиці трактується як стереотипний, усіма відомий символ / образ, вербалізація якого можлива за наявності фонових знань та системній відтворюваності в масовій свідомості. В сучасних комунікативних умовах, коли світ динамічний, мультимедійний, діджиталізований, під прецедентною одиницею розуміють певний когнітивно-асоціативний знак, здатний у мовному потоці тиражуватися без указівки на контекст, що і робить таку одиницю смислово емною та знаковою. До таких комунікативних одиниць прийнято зарахо-